

МЕТАФОРИЧНІ БЕЗОСОБОВІ КОНСТРУКЦІЇ

У статті розглядаються особливості формування метафоричних безособових конструкцій, а саме їхня реалізація у контексті, як одному із способів виявлення семантико-синтаксичного зрушення. Досліджено у складі цих конструкцій (МБК) лексико-граматичні елементи, котрі диференціюють у мовленні їхні граматичні значення та застосовано валентнісний та компонентний аспекти аналізу для вивчення семантики предикативної синтагми.

Ключові слова: метафора, безособовий займенник, безособова конструкція, розширення, перехідні / неперехідні дієслова.

Корпан Л.С. Метафорические безличные конструкции. В статье рассматриваются особенности формирования метафорических безличных конструкций, а именно их реализация в контексте, как одному из способов обнаружения семантико-синтаксических сдвигов. Исследовано в составе этих конструкций (МБК) лексико-грамматические элементы, которые дифференцируют в речи их грамматические значения и применено валентный и компонентный аспекты анализа для изучения семантики предикативной синтагмы.

Ключевые слова: метафора, безличное местоимение, безличная конструкция, расширение, переходные / непереходные глаголы.

Korpan L.S. Impersonal metaphorical constructions. The article deals with the peculiarities of the formation of impersonal metaphorical constructions, namely in the context of their implementation, as one of the ways to identify semantic-syntactic changes. In those types of constructions (IMC) lexical and grammatical elements, that differentiate in speech their grammatical meanings, have been studied and the valency and component aspects of analysis in investigation of the predicative syntagm semantics have been applied.

Keywords: metaphor, impersonal pronoun, impersonal construction, expansion, transitive / intransitive verbs.

Згідно з генеративною граматиною, модель речення виглядає наступним чином: Р (речення) → S (підмет) + V (присудок), з якої випливає також проблематика дослідження безособових конструкцій (БК): «(...) особовий займенник *il* заміщує іменник, який завжди можна відновити з контексту чи з ситуації, тоді як безособовий займенник не заміщує іменник і не має референтної співвіднесеності. Він виконує суто граматичну функцію, займаючи позицію підмета при фінітному дієслові, оскільки фінітні дієслова у французькій мові в усіх способах, окрім наказового, повинні, як правило, мати підмет» [2, 115]. Безособовою є та конструкція, де «дія виражається без реального підмета або де підмет не може бути визначеним» [16, 1134], або ж «Безособове речення характеризується введенням безособового *il* та переміщення особового підмета за дієсловом, це те, що змінює формування інформації» [17, 390]. А.М. Пешковський, як і низка інших дослідників [15; 9; 12; 11], окреслює БК так: «Безособові речення можна визначити як речення, в яких підмет усунуто не лише з мовлення, а й з думки» [5, 318]. Щодо власне метафоричних безособових конструкцій (МБК), то у вищезгаданих

джерелах вони згадуються досить побіжно. Нашим завданням є розгляд синтагматичного аспекту МБК, зокрема валентнісних зв'язків її елементів текстовій зумовленості, оскільки: «У той час, як диференціальне значення містить лексико-семантичну структуру слова в цілому (яка може і повинна визначатися шляхом семного, тобто компонентного аналізу), валентність у найзагальнішому сенсі передбачає необхідне або можливе контекстуальне оточення слова, контекстуальні зв'язки слова, контекстуальні відношення між різними частинами мови в реченні на семантичному і синтаксичному рівні, контекстуальну сполучуваність слів як семантичний так і / або синтаксичних партнерів у реченні» [7, 138].

О.М. Мартинюк подає термінологічну різноманітність безособового займенника *il* у французькій мові: «Займенник *il* в безособових реченнях функціонує лише як формальний підмет, оскільки це передбачено граматичною структурою. Однак він позбавлений семантичного навантаження, тому й трактується як нереферентний компонент (Ж. Лазар), як флекційна морфема дієслова (Ж. Гард-Тамін), як очевидний (реальний) підмет на противагу логічному суб'єктові (М. Гревісс), як вид персоніфікації, що означає причину (Н. Рюве), як особова ознака та синтаксичний (експліцитний) суб'єкт без референта (Д. Крейссел, Л. Талмі, Р. Якендофф) тощо. Постдієслівний компонент у конструкціях, що вводиться безособовим *il* (наприклад, *Il arrive des voyageurs*), розглядається як секвенція-додаток (Ф. Брюно), як логічний суб'єкт (А. Доза), або ж як прислівник у реченнях на кшталт: *Il neige de gros flocons*, оскільки цей комплемент не піддається тесту прономіналізації та релятивізації (Н. Рюве)» [4, 6-7].

Деякі дієслова, зазвичай ті, що описують метеорологічні явища, вживаються лише в безособовій формі і без розширення: *pleuvoir, venter, grêler, geler, grésiller, tonner, bruiner, fraîchir*, тощо. *Pleuvoir* і *neiger* можуть однак супроводжуватися іменниковим розширенням, що визначає матеріальний прояв процесу: *Il pleuvait de grosses gouttes / des cordes / des halberdes*. Зазначимо, що оскільки *pleuvoir* та *goutte* відносяться до однієї ЛСГ, в БК обов'язковим елементом має бути означення (*gros*): висловлювання **il pleut des gouttes* є семантично незавершеною структурою. В МБК цей елемент необов'язковий: *Il pleuvait des cordes (raides)*. У переносному вживанні, ці дієслова можуть бути в особовій формі. Порівняємо: *Il pleut des soufflets, Figaro !* [Beaumarchais], але *Les coups pleuvaient sur l'arbitre – Les tomates plurent sur la scène* [пор. *une pluie de coups / de tomates*] – *Les canons tonnent* [17, 445-446].

Безособові дієслова є безактантними (avalents [9, 156]), або ж із нульовою валентністю (nulle або valence zéro [17, 451]): «займенник *il*, із яким узгоджується присудок, не відносить до жодної розпізнаної реальності, ні до особи, ні до об'єкта, ні до абстракції» [9, 156] тому, що: «Синтаксична та інтерпретативна характеристика спільна для всіх безособових дієслівних форм в тому, що їхній підмет є референційно порожнім елементом *il*. За відсутності референційного підмета, безособові, наприклад, метеорологічні форми тлумачаться як предикати, позбавлені аргументу здатного їх підтвердити (немає одиниці, якою б можна було задовільнити предикат

« pleuvoir », як і безактантні процеси» [17, 450-451].

Однак, коли безособове дієслово введене у БК, воно може стати багатоактантним, «якщо воно вживається метафорично: *il pleut des balles sur le champ de bataille*» [4, 6]. Н.П. Потоцька підтверджує роль актантів (розширення) у побудові МБК: «Додаток (актант – вставлення Корпан Л.С.) часто несе особливе стилістичне навантаження. Наприклад: *il neige des violettes; (...)*» [6, 128].

Розглянемо декілька прикладів з метою виокремлення ряду особливостей МБК:

(1) ... *je surpris le regard qu'elle attachait sur Didier ; il s'y (1 act.) mêlait de la tendresse (2 act.), de l'impatience (3 act.), de la crainte (4 act.) et, je le crus du moins, une pointe d'amertume (5 act.)* [19, 124]. 1) Дієслово *mêler* є п'ятиактантним, з яких три є обов'язкові: 1-ий та 2-ий актантні у будь-якій комбінації: 2-3, 3-4, 2-4. Це пояснюється тим, що метафоризоване чи неметафоризоване дієслово *mêler* вимагає щонайменше два актантні, оскільки цьому сприяє його значення (семантика): *mêler de l'eau et du vin*. 2) Трансформація прикладу можлива шляхом усунення *il*, що призводить до зміни типу актантів: актантні 2-4, будучи вторинними на формальному рівні, стають первинними: ... *je surpris le regard qu'elle attachait sur Didier: s'y mêlaient de la tendresse, de l'impatience, de la crainte et une pointe d'amertume*. Аналогічний приклад:

(2) *Il se mêlait au souvenir de cette jeune fille un souvenir de colère et un désir de vengeance...* [20, 357] – трьохактантна модель МБК → *Un souvenir de colère (1 act.) et un désir de vengeance (2 act.) se mêlaient au souvenir de cette jeune fille (3 act.)*.

У прикладах (1-2) ми маємо справу із конструкціями призначеними для класу **неперехідних** дієслів, «або як їх ще називають **інакузативних (inaccusatifs)** (*survenir, tomber, mourir...*). «Інакузативні» дієслова виражають загалом рух, появу або зникнення, загалом процес без справжнього агенса (у складних часах вони вживаються з допоміжним дієсловом *être*). Ці дієслова мають тенденцію ставити в постпозицію їхній підмет, навіть коли нема безособої конструкції: *Entre un homme, Survient un événement...*» [14, 125]. Це стосується також МБК (див. трансформацію прикладу (2)).

Існує велика кількість неперехідних дієслів, які входять до цього типу конструкцій: *Il est arrivé (une catastrophe) / court (un bruit) / émane (une odeur) / jaillit (du pétrole) / se passe (de drôles de choses) / règne (un silence de mort) / souffle (un vent de panique) / me vient à l'esprit (une idée) / manque (deux hommes à l'appel) / тощо* [17, 448].

(3) *Il pleure dans mon cœur comme il pleut sur la ville* [26, 96]. Особове дієслово *pleurer* поєднує в собі одночасно дві категорії – перехідність (оплакувати) / неперехідність (плакати). Ця МБК не зазнає трансформації у МОК (метафоричну особову конструкцію) за відсутності прямого додатка → **Dans mon cœur pleure*: «Поруч із неперехідними інакузативними дієсловами існує інший клас, клас неперехідних інергативних (**inergatifs**) дієслів, які відмінюються у складних часах із *avoir* у ролі допоміжного дієслова (*pleurer, danser...*). Вони можуть також виступати у безособових конструкціях, але

лише якщо для них притаманні різні сірконстанти [14, 126].

Після неперехідного дієслова, канонічна позиція прямого додатку є за визначенням вільною. Вона може займатись підметом, якщо виконані наступні три умови:

- характерна дієслівна препозиція функції підмета, що стала вільною, є формально зайнятою безособовою формою *il*: *Plusieurs accidents sont arrivés* → *?Sont arrivés plusieurs accidents* (Такий порядок слів можливий у віршах) → *Il est arrivé plusieurs accidents* [17, 448]. У декотрих випадках, підмет може розділятися на два: очевидний підмет (*sujet apparent*), який є також підметом граматичним, який в цьому сенсі узгоджується із присудком, та реальний суб'єкт (*sujet réel*), котрий також називається підметом логічним. Так, у *Il est arrivé plusieurs télégrammes*, *il* є очевидним підметом, а *plusieurs télégrammes* – реальним суб'єктом, те, що впливає з факту, що можна утворити парафразу *Plusieurs télégrammes sont arrivés*, в якій, до речі, дієслово виступає в явно вираженому пасивному стані (зауваження – Корпан Л.С.). Реальний суб'єкт отже є суб'єктом, який розташовується після присудка, виражаючи його нейтральним займенником на звичному місці підмета, або ж на початку речення [18, 125].

- дієслово трактується як таке, що вводить у світ дискурсу референт підмета у постпозиції, встановлюючи своє існування чи неіснування якщо йдеться про об'єкт, його поява або спосіб його проявлення, якщо мова йде про подію: *Il n'est venu personne – Il en sort du pétrole* [17, 448];

- детермінант постдієслівного компонента є загалом невизначеним або негативним: *Il a surgi des (*les) difficultés de dernière heure – Il n'y pousse aucune plante* [17, 448]. Іменник, задля того, аби вживатися як реальний суб'єкт, повинен зазвичай бути неозначеним, при цьому очевидним підметом є завжди *il*: *Il est arrivé un malheur* [18, 126].

Оскільки дієслово допускає подвійну конструкцію, вживання безособового *il* пов'язана із присутністю поствербального елемента: такий порядок елементів називається безособовою послідовністю (**séquence impersonnelle**). Стирання (*effacement*) цієї послідовності встановлює референційну (анафоричну) інтерпретацію займенника або ж створює аграматичне речення: *Il court de drôles de bruits* → *Il [= quelqu'un] court* – *Il a été procédé aux vérifications habituelles* → **Il a été procédé*. З іншого боку, традиційні і трансформаційні аналізи встановлюють відповідність між підметом і присудком в особовій формі і послідовність дієслова у безособовій формі: *Il court de drôles de bruits en ville* → *De drôles de bruits courent en ville – Il a été vendu plus de mille exemplaires* → *Plus de mille exemplaires ont été vendus* [17, 447]. Як наслідок трансформації, речення з дієсловом в особовій формі набувають пасивного забарвлення.

На прикладах МБК спостерігається процес метафоротворення за допомогою відповідного розширення, а саме відповідних актантів: «Між значенням слова і його сполучуваністю, яка інтерпретується як формальний вплив змісту слова, існує двобічна залежність. Семантикою слова зумовлюються його сполучувальні потенції, а сполучуваність є транспонентом значення слова, тому розширення чи звуження сполучуваності слова завжди

сигналізують про зрушення в його семантиці» [3, 158]. Наприклад: (4) *Une école sans enfants, c'est un peu la ruche sans abeilles. Il y manque la vie. Il s'en dégage une impression de tristesse que vient souligner encore, en cette matinée, la brume persistante des derniers jours de novembre* [22, 49] → *Une école sans enfants, c'est un peu la ruche sans abeilles. La vie manque. Une impression de tristesse s'en dégage.*

Близькими до значення БК є конструкції з займенниками *se, cela, ça* в позиції підмета: «Вживання займенника *ça* у сполученні з дієсловами (але не зворотами), що позначають природні процеси: *Ça pleut* «Дощить»; *Ça chauffe* «Спекотно» (букв. «Пражить»)). Займенник *ça* є в цих словосполученнях неререферентним, як і займенник *il* в канонічних БК. У цих випадках ми маємо справу з єдиним «стихійним суб'єкто-предикатом» [1, 27], де «Оказіональна заміна *il* на *ça* вводить в безособові конструкції нечіткий підмет, важко вичленований через некатегорійність, але який існує і тлумачиться як опора безособового дієслова: *Il / Ça pleut – Il / Ça douche – Il / Ça flotte*» [17, 451]. Ф. Корблен, заперечуючи співвіднесення займенника *ça* до БК, вказує на їхнє близьке семантичне межування: «*ça*, на противагу *il*, не є експлетивним, проте у будь-якому вживанні зберігає референційний зміст» [10, 45] і додає: «*ça* визначає свого референта та вибір дієслова» [10, 46].

Як і Ф. Брюно [8, 288], який зазначає, що такі звороти характерні для розмовного мовлення, А. Фрей також наводить безліч прикладів, в котрих *ça* служить заміною не лише неістот, але й істот, до прикладу про молоду дівчину: *C'est jeune et ça ne sait pas !*, тощо [13, 240]. Цікавим є заміна особи безособовим *il*: *Il fait soif !*, де мова йде про людину, котра п'є [13, 240].

Слід звернути увагу, що така заміна притаманна здебільшого для БК, що позначають атмосферні явища: «Розгляд цих випадків наводить на думку, що займенники *se, cela, ça* у більшій частині своїх вживань мають референт, зазвичай у вигляді цілої ситуації. Лише при сполученні з дієсловами займенник *ça*, що позначає природні процеси, вживається неререферентно і, отже, в цьому випадку можна розглядати вказаний займенник як спосіб вираження безсуб'єктності» [2, 126]:

(5) *Ça me coupe le rire* [23, 407].

(6) *Quand on nous faisait fouiller les mechtas, t'aurais vu les yeux des femmes... Leurs yeux sur nous. Ça te crevait le cœur* [25, 76].

(7) *Alors on rit et ça remplit la valise* [24, 322].

(8) *Ça m'amuse de constater que vous aviez trouvé un adversaire à votre taille* [21, 133].

У прикладах (5 – 8) заміна *ça* на *il* є неможливою, оскільки перший займенник не є семантично порожнім та присутній актант (прямий додаток): «Щодо метеорологічних дієслів, мова може йти про підмет, названий присудком, і котрий позначає невизначений актант; можна, втім, його інколи замінити *ça*: *Ça pleut dur, ça mouille...* Це те, що відрізняє дієслова типу *falloir*, де морфема *il* є семантично порожньою, насправді безособовою» [14, 123].

Отже, безособовий *il* представляє характерні властивості позицій і управління функцій підмета, проте він є вилученим із референційної протилежності приєднаної до канонічних підметів. Навпаки, послідовність

безособового дієслова інтерпретується як підмет, але який поділяє певні властивості прямого додатку, зокрема з точки зору прономіналізації. Це роз'єднання між синтаксичними функціями і семантичними ролями призвело до відмінності між *il* **граматичний підмет** (або **очевидний**) і послідовністю безособового дієслова, який представлений **логічним суб'єктом** (або **реальним**). Згідно з поєднаними критеріями форми і смислу, можна поділити дієслова, що допускають безособову конструкцію на два однорідні класи, без введення цих двох типів підмета до однієї фразової структури, ані механічного утворення безособових конструкцій із особового першоджерела. По суті, у всіх цих конструкціях, безособовий *il* функціонує як додаткова форма (**forme postiche**) (власне дієслівна дія, референційно порожня) призначена для займання канонічного позбавленого чи вакантного місця підметом [17, 448].

У мові юриспруденції, досить часто зустрічається безособовий пасив із перехідними дієсловами: *Il a été trouvé un trousseau de clefs*. Тут, те, що позначає пасивний тип, це дієслівна форма із допоміжним пасивом *être*. Відзначимо відсутність додатку (*complément d'agent*) пасивного дієслова [9, 188].

Процес метафоризації в предикативній синтагмі, в тому числі і в МБК, зумовлений валентністю здатністю дієслова і семантикою облігаторних чи факультативних актантів. Стосовно МБК, нагадаємо, де займенник *il* є безактантним, основна роль у метафоротворенні належить постдієслівним елементам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алисова Т.Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – 180с. – С.27-36.
2. Корди Е.Е. Безличные конструкции в современном французском языке. (Синтактико-derivационный и типологический подход) // Вопросы языкознания. – №3. – М.: Наука, 1994. – 160 с. – С. 115-128.
3. Кочерган М.П. Слово и контекст (Лексическая сочетаемость и значение слова). – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1980. – 184 с.
4. Мартинюк О.М. Синтагматика і парадигматика актантності у французькому мовленні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2011. – 20 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1938. – 452 с.
6. Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка. (Теоретический курс). Учебник для студентов ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1974. – 247 с.
7. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1978. – 257 с.
8. Brunot F. La pensée et la langue. – Paris : Masson et Cie, Éditeurs, 1936. – 954 p.
9. Choi-Jonin I., Delhay C. Introduction à la méthodologie en linguistique. – Strasbourg : Presses universitaires de Strasbourg, 1998. – 338 p.
10. Corblin F. Existe-t-il un « ça » impersonnel en français ? // L'Information Grammaticale n 62, 1994. – 60p. – P.45-47.
11. Delatour Y., Jennepin D., Léon-Dufour M., Teyssier B. Nouvelle Grammaire du Français. Cours de Civilisation Française de la Sorbonne. – Paris : Hachette, 2004. – 368 p.
12. Goffic Le P. Grammaire de la Phrase Française. – Paris : Hachette, 1993. – 591 p.

13. Frei H. La Grammaire des Fautes. – Genève-Paris : Slatkine Reprints, 1993. – 314 p.
14. Maingueneau D. Syntaxe du français. – Paris : Hachette Supérieur, 1999. – 159 p.
15. Mounin G. Dictionnaire de la linguistique. – Paris : QUADRIGE / PUF, 2012. – 340 p.
16. Rey-Debove J., Rey A. Le Nouveau Petit Robert. – Paris : Dictionnaires Le Robert, 1993. – 2552 p.
17. Riegel M., Pellat J.-Ch., Rioul R. Grammaire méthodique du français. – Paris : Presses universitaires de France « QUADRIGE / PUF », 1994. – 646 p.
18. Togeby K. Grammaire française. Volume V : La Structure de la Proposition + index. – Copenhague : Akademisk Forlag, 1985. – 376 p.
19. Arland M. Terre natale. – Léningrad : Prosvéchtchénié, 1971. – 143 p.
20. Dumas A. Les Trois Mousquetaires. – Moscou : Ed-s du Progrès, 1974. – Tome deuxième. – 425 p.
21. Gavalda A. Je l'aimais. – Paris : Editions J'ai lu, 2002. – 155 p.
22. Laffitte J. Rose France. – Moscou : Ed-s en langues étrangères, 1953. – 239 p.
23. Renard J. Œuvres choisies. – Moscou : Ed-s en langues étrangères, 1963. – 387 p.
24. Sabatier R. David et Olivier. – Paris : Albin Michel, 1986. – 359 p.
25. Stil A. Nous nous aimerons demain. – Moscou : Ed-s en langues étrangères, 1960. – 132 p.
26. Verlaine P. Poésies. – Moscou : Éditions du Progrès, 1977. – 316 p.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014 р.